

A RITUÁLIS ÉS FESZTÍV BESZÉD ALKALMAI, STRATÉGIÁI ÉS MÓDjai ARANYOSSZÉKEN¹⁰⁵

Tematika: Vízkereszt: a ház megszentelése, a lelkész újesztendei családlátogatás; a Valentin napi szerelmi vallomás; a feltámadás és a tavasz érkezésének hírül adása, az ismerősök felköszöntése, a lányok meglocsolása húsvétban; a halottakról való beszélés a világítás napján; tréfa és jókívánság a disznóölés napján; tréfa, ugratás a fonóban; temetésparódia a farsangtemetésen; a megváltó születésének hírül adása, karácsony köszöntése; a névnap felköszöntés; mustármagkérés aprószentek napján; az óév búcsúztatása, az újév köszöntése.

Terminológia: rituális ismétlés.

A szokás kommunikációs szempontból olyan szimbolikus és formalizált, kötött forgatókönyv alapján lezajló viselkedési esemény, amelyet ugyanazon helyzetben (tér, idő, alkalom) ismételten felújítanak, megismételnek, illetve amelynek szerepeit újabb és újabb személyekre osztják ki. Ennek következtében ugyanabban a helyzetben különböző személyek többnyire hasonlóan, a rituális szerepük által előírt módon viselkednek. A hagyomány ezáltal intézményként működik. Biztosítja a változó, reprodukálódó társadalom ismételt újraszervezését, a társadalom tagjai közötti kapcsolatok felvételét, felújítását, a társadalmat homogenizáló, a tudást, az érzelmeket egybehangoló kommunikáció lebonyolítását, az együttélés normáinak, a világszemlélet elemeinek kinyilvánítását és számonkérését. A rituális ismétlés garantálja a kulturális és szociális koherenciát, a jelentérendszerek állandóságát és frissítését (Assmann 1999: 91). Kommunikációelméleti szempontból minden szokás olyan kontextusnak tekinthető, amelyen belül sajátos verbális és nemverbális viselkedési módok érvényesülnek és események zajlanak le.

A rituális beszélési alkalmak egyik csoportja a kalendáris év szerkezetére épül rá. A szokások kognitív kontextusa ily módon a kalendáris évről, szerkezetéről, kiemelkedő időpontjairól való tudás, az időpontokhoz kapcsolódó hiedelmek, valamint az optimális cselekvési formák. E tudás olyan nagy tudásrendszerekből szerveződik, mint a mitikus történelem, az asztronómiai és meteorológiai események szabályai és szabálytalanságai, ezzel összefüggően a vegetáció életritmusa, az optimális gazdálkodási (növénytermesztési és állattenyésztési) stratégiák, az elődökre vonatkozó genealógiai emlékezet. A szokások, s ezen a tág kereten belül a beszélési események ismétlődően és szerepekre osztottan aktivizálják és aktualizálják ezt a tudást. Egyes szövegek magát a tudást újítják fel, ismétlik meg, mások a rítus eredetére emlékeztetnek, viselkedési, cselekvési formákra és normákra hívják fel a figyelmet. Ezek azok a rituális szövegek, illetve rituális tartalmak, amelyek az időben továbbélnek, körbeforognak, s amelyek az egy-egy napra vonatkozó tudás és viselkedési repertórium részét képezik, az ökoszisztémában való élés és az együttélés, az elődökre való emléke-

¹⁰⁵ Megjelent, kifejtett formában: Keszeg 2004a II.: 47–158.

zés kognitív keretét teremtik meg. És ugyanakkor, a rítus által megteremtett beszédhelyzetben szervesen összekapcsolódnak a mindennapi kommunikációval.

A rituális beszélés sajátossága a szerepekhez való igazodás, a nyilvánosság, hallgatóság előtti beszélés, a hagyományos, formula- vagy versszerű szövegpanelek, párbeszédok használata, a személyes és a szertartásos megnyilatkozások – az utóbbi javára billenő – váltogatása.

A szokások az egyén cselekvéseit egyéves periódusra bontják le (a határ bejárása, a temetőlátogatás, vallásos szertartásokon való részvétel, munkavégzés, testápolás, a táplálék biztosítása és a táplálkozás stb.). Az egyén az egyes rítusok segítségével az idő tagolását valósítja meg, általuk az idő részeinek, kiemelkedő pontjainak és periódusainak, krízispillanatainak megélése, szociális környezetében való elhelyezkedése, mozgása, a társadalomban elfoglalt helyére vonatkozó üzenetek, jelzések kicserélése, kommunikálása válik lehetővé.

Az időben, az éves kalendáriumban elosztott rituális cselekvések és a köréjük épülő beszédesemények állandóan szervezik, újraszervezik a társadalmat, megosztják az egymásról való tudást, a véleményeket, s ezáltal megerősítik a társadalom összetartozását. A ritmikus ismétlődés révén garantálják az elődök emlékezetének felújítását, az emberi kapcsolatok ismétlődő újrafelvételét, a társadalom ifjú tagjainak, frissen státust cserélt tagjainak integrálását.

A földműves-rurális társadalom éves kalendáriumában domináns szerepet játszanak a vallásos és a gazdálkodási élet eseményei és alkalmai. A centrális tartalmi motívumok köré minden esetben további aktuális motívumok szerveződnek. A kalendáris rítus ilyenképpen az egyént és a közösséget foglalkoztató aktualitások keretévé is változik. A karácsonyi, húsvéti rituális események elsősorban vallásos tartalmak felújítását, kinyilvánítását célozzák meg. Egyúttal azonban a rokoni kapcsolatok megerősítését, ápolását, a baráti körök működését, a szimpátiák kimutatását, a helyi hatalmi hierarchia áttekintését, az aktuális szociális események és viszonyok kezelését, popularizálását is lehetővé teszik. Hasonlóképpen a gazdálkodás rítusai (az állatok tavaszi kihajtása, szüret) keretében sorra kerülő beszédesemények túllépnek a rítus tartalmi keretein.

Melyek az ünnepi beszédmód sajátosságai, használatának alkalmai? A rituális és fesztív beszédet az Aranyosszéken az 1990-es években végzett terepmunka alapján példázzuk.

Vízkereszt: a ház megszentelése, újesztendei családlátogatás

Beszédhelyzet: a lelkész és kísérei (ministránsok, presbiter) látogatása. **Színhely:** a hívek lakása. **Beszédesemények:** házszentelés, ima, a családtagokkal folytatott társalgás. **Beszédforma:** kötött és kötetlen műfajok.

Vízkereszt napja a vidék katolikussága számára az évkezdő szertartások egyike. Míg karácsonykor és újévben a gyerekek, az ifjak és a hozzátartozók részéről hangzanak el a kö-

vetkező évre vonatkozó jókívánságok, ezen a napon kerül sor az egyházi elöljárók látogatására, a házszentelésre. A plébános és a kántor látogatása minden családban kiemelkedő eseménynek számít. Tordán, akárcsak Sinfalván a protestáns családok is várják a házaló csoportot. A kisebbségi helyzetben a katolikus pap vonulása, látogatása az etnikus szimpátiát kinyilvánító cselekvés. A szenteltvíznek, akárcsak a házban elmondott imának purifikáló hatást tulajdonítanak. A kántor színes krétával a bejárati ajtóra írja a **GMB** betűket és az évszámot.¹⁰⁶ A feliratot egy éven keresztül az ajtón hagyják, óvó-elhárító hatása miatt. Ugyancsak az év első negyedében kerül sor a református lelkész rendszeres évi látogatására. A lelkész a bibliából olvas, együtt imádkozik a háziakkal, imádkozik a háziakért, tájékozódik a családban történt események felől. Bár általában figyelemmel követi híveinek életét, ez az alkalom egyfajta számvetésre készíti a családtagokat. A számvetés ez alkalommal vallásos jelleget ölt: a gyónás, a családtagokért való hálaadás, fohász kapcsolódik össze benne. A beszélgetés az esetleges családi vagy szomszédsági feszültségeket nagymértékben enyhíti. Faluhelyen a papot presbiterek is elkísérik családlátogató útján. A háziasszonyok süteményt, a gazdák italt készítenek elő, hogy megkínálják a látogatókat. Délben és este a soron lévő család terített asztallal várja őket. Az asszonyok a napi útvonal és a kínálás mértéke felől előzetesen egyezkednek a presbiterrel. A falusi családokban a látogató fogadására, kínálására egy év során kevés alkalom van előírva. A lelkész éveleji látogatása az egyik ilyen rituális esemény.

A szerelmi vallomás napja: Valentin napja

Beszédhelyzet: szerelmesek együttléte, baráti kör szórakozási alkalmá. **Beszédaktus:** szerelmi vallomás. **Kulcs, hangulat:** bizalmas, vidám. **Beszédműfaj:** szerelmi vallomás.

A Valentin nap megünneplése Tordán és a környező településeken az 1990-es évek végén terjedt el. Meghonosodásában szerepet játszott a média, az iskola, valamint a vendéglátóipari és kereskedelmi egységek (kávéházak, bárók, vásárok, souvenir-boltok) kínálata; a fiatal, 12–30 év közöttiek generációja zárkózott fel a terjedő mozgalomhoz. A Tordán 2000-ben megalakult Aranyosvidéki Ifjúsági Társaság jelentős szerepet vállalt a szervezésben. Az új ünnep vallásos szubsztrátuma (Szent Valentin kultusza) teljesen elmaradt. Ezen a napon, valamint néhány közeli napon a fiatalok diskurzusában a rokonszenv, a szerelmi vonzódás kifejezése kerül napirendre. Az ajándéktárgyakon, a képeslapokon, az SMS-ekben dominál az angol nyelvű vallomás (I love you). Terjedőben van a Valentin napi eskütétel, a szerelemlakatok bezárása.

A kalendáris év jeles napjai közül *húsvét* rendelkezik sűrű és szabályozott beszédmezővel.

¹⁰⁶ A két világháború közötti időszakban is gyakorolták (Makkai–Nagy 1993: 36).

Húsvét: a feltámadás hírül adása, az ismerősök felköszöntése

Beszédhelyzet: ünnepköszöntés, a közeli ismerősök meglátogatása. **Beszédfunkciók:** vallásos funkció, elmosódott mágikus funkció, szociális funkció, adománykérés. **Beszédesemények:** templomi szertartáson való részvétel, családlátogatás. **Beszédműfajok:** köszöntés, locsolóvers, társalgás.

Mint hogy az éves kalendáriumban húsvét a legnagyobb helyi mobilitást kiváltó esemény, ezért az élettér átalakítása, előkészítése nagy figyelmet igényel. A húsvét előtti nagytakarítás az utóbbi évtizedekben felszámolta és magába olvasztotta minden tavaszi mágikus tisztálkodási rítus funkcióját. Csupán az emlékezetben őrződött meg a szeplő leolvasása, lemosása az első fecske megpillantásakor, a bolhák elküldése a háztól március elsején, a március elseji hólével vagy vízzel való megmosakodás. Míg a nők a lakást takarítják végig, szőnyeget mosnak, ruhákat szellőztetnek, a férfiak a gazdasági épületben, az udvaron és az utcán rendeznek. A nők igyekeznek tányérban zöld búzát vagy füvet sarjasztani, hogy ebbe helyezték a festett tojásokat. A média (tv, képes folyóiratok) hatására az utóbbi években terjedőben van a húsvétfa, -ág állítása. A házbéliek kirügyeztetett ágakra kifűjt, festett tojásokat rögzítenek. Az előkészület további részét képezi a rituális ételek (piros tojás, töltelék és bárányhús, kalács) beszerzése és elkészítése. Aranyosszéken a tojást hagymahéjban festik. Mintázatát a tojásra préselt levél adja meg. Az utóbbi években szintetikus festékekkel, levonósképpel is díszítenek tojást. A bárányhúst tárkonyos vagy sós-kaleves, pörkölt és sült formájában készítik meg.

A tojásfestésre vagy szombaton, vagy az ünnep első napján kerül sor. Előtte a családtagok együtt veszik számba, hogy hány látogatóra számíthatnak. A család szükségletére kevés tojást készítenek, személyenként 1-1 darabot. Ezt a tojásfestés befejezése utáni étkezésnél fogyasztják el. Ezek a tojások a festés során megsérült vagy félresikerült darabok. Lányos házaknál a festéket nem öntik el. Ha túl sok locsoló érkezik, s a festett tojás fogytán van, akkor további tojásokat festenek meg. Ahol gyerek is van a háznál, ott az általa gyűjtött tojásokkal töltik fel a tojásos edényt. Az általában használatos festési mód nem teszi lehetővé a tojások családonkénti azonosítását. De az sem szégyen, ha festett tojás nélkül marad a ház. Ilyenkor locsolás után a lány tréfásan teszi szavá, hogy a váratlanul nagy forgalom miatt fogyott ki a készlet. A kisgyerekek locsolását tojás hiányában pénzzel hálálják meg. De arra is volt már példa, hogy ünnep után friss, festetlen tojást küldtek át a gyerek édesanyjának. A tojás értékét ebben az időszakban erősen növeli az, hogy húsvét táján és után még folytatódik a kotlóültetés. Húsvétra tulajdonképpen az új majorságok nagy része már kikel, de ahogy egy fészekaljnyi, 15-25 tojás összegyűl, a háziasszony még ekkor is újabb kotlót ültet. A későn kikeltett csibéket nem tartják meg a tojástartalék termeléséhez, a disznóvágásig ezek biztosítják a konyha hússzükségletét.

A locsolóvers kiválasztásában, megírásában és megtanulásában szülők és nagyszülők segítenek a gyerekeknek. A falusi verselgetők is szívesen teljesítették a fiatalok kérését. A templomi ünnepségen elmondott, a lelkész által kiosztott versek is rövid időn belül bekerülnek a köszöntő-, locsolóversek repertóriumába. A lelkész által terjesztett versek kö-

zött vannak népi költők (gyakran papok) által írott, valamint a szépirodalomból összeválogatott versek. A versek megválasztása, begyakoroltatása, felidézése a családon belüli és a templomi előkészületek fontos részét képezi.

A beszélni már tudó kisgyermeket apja a közvetlen szomszédságba és a közeli rokonokhoz viszi át locsolni. 5-6 éves kortól a fiúk már magukra járnak házalni. A locsolásnak a rokoni kötelezettségen túl adományszerző jellege is volt, ezért a meglátogatottak köre jelentősen kibővült. Évtizedekkel ezelőtt az így összegyűlt sok tojást helyenként nyálánkságra is be lehetett váltani. Az utcán alkalmilag összeverődött csoportokban, vagy a locsolás befejeztekor a játszótéren összegyűlt gyerekek különböző szerencse- és ügyességi játékokat játszottak. Összeütogetéssel, fémpénznek bizonyos távolságról a tojásba való becsapásával igyekeztek további tojásokat nyerni egymástól. Az ezen a napon összegyűjtött tojás néhány napra jelentős hozzájárulás volt a család étkezéséhez. Továbbá az ekkor már minden háznál kikelt kiscsibék számára szintén értékes táplálékot jelentett.

A kisgyerekek ünnepköszöntése a húsvéti rituális kapcsolatfelvétel legstabilabb formája maradt.

A legénnyé cseperedéssel párhuzamosan a locsolás a fiúcsapathoz való tartozás kifejeződésévé, a lányokkal való kapcsolattartás, sőt az udvarlás kiemelt alkalmává változott. Ebben az életkorban a legény egyedül locsolja meg közeli rokonait, majd csapatba szerveződve együtt látogatják meg a lányos házakat, ahol hosszasabban eltréfálkoznak. A leány virágot tűz a legények mellébe. A látogatás a kisgyerekektől eltérően későbbi időpontban kezdődik (délről) és a késő estébe is belenyúlik. A látogató az alkalomra utaló metaforikus kérdéssel köszön be a házba: – *Eljöttem hozzátok, hallottam, van egy szép virágszál, meg szabad öntözni?* Vagy egyszerűen: – *Szabad-e öntözni?*¹⁰⁷ Ettől az életkortól kezdődik a locsolás itallal való viszonzása. Az 1960-as évekig több faluban zenészbanda működött. Tagjai tojást és italt gyűjtve maguk is végigmentek a falun. De jártak a legényekkel is, akik pénzért vagy italért fogadtak meg egy-egy cigányt.¹⁰⁸

A locsolók száma a lány népszerűségét jelzi. Ezért gondosan számon tartják a látogatókat, s ha alkalom adódik, el is dicsekednek vele.

Szórványosan él az emléke a lányok locsolkodásának. A 19. században a lányok a legény távozásakor igyekeztek azt nyakon önteni (Jankó 1893: 226). A 20. század első felében a merészebbek bátorkodtak csoportosan felkeresni a fiúkat, s vidám hangulatban igyekeztek minél jobban összefröcskölni őket vízzel.¹⁰⁹

A fiatal házas által felkeresett családok száma tovább szűkül. Általában a közeli rokonokat, szomszédokat, majd a gyermekek születése után a kománékat, a munkatársak feleségét látogatja meg. Látogatása célja az ünnepköszöntés. A férfiak általában rövid és tréfás verset mondanak. Tojással már nem kell megkínálni őket, csupán itallal és sütemény-

¹⁰⁷ Torockószentgyörgy, Györke András (sz. 1940) közlése.

¹⁰⁸ Adamné Oprea Victoria (sz. 1917) kercesdi közlése.

¹⁰⁹ Bikfalvi József (sz. 1918) alsó- és felsőszentmihályi adatai.

nyel. Később, felnőtt, idős korban a férfiak a délelőtti istentiszteletről hazafele tartva *be-köszönnek, benéznek* a legközelebbi ismerőseikhez.

A húsvéti cselekvések rendjében különböző funkciók keresztezik egymást.

A *vallásos funkció* részben a krisztusi életpálya eseményeinek szimbolikus reprezentációjában (a harasztosi szentsírállítás, a locsolóversek narratívuma), a krisztusi példázat üzenetének megfogalmazásában (a halál feletti győzelem), valamint az eseményekkel összefüggésbe hozott viselkedésformákban (a nagypénteki böjt vagy zsirtalan étkezés, a bárányfogyasztás) realizálódik. 1990 után az ideológiai korlátozások alól szabadult média hetekkel korábban, az ünnepnapok folyamán pedig folyamatosan forgalmazza a húsvét vallásos tartalmát. A krisztusi misztérium művészfilmekben, a bibliai események színhelyeinek dokumentumfilmekben való feldolgozásai, az egyházi személyiségek megszólaltatása a húsvéti előeseményekre való ráhangolódást teszi lehetővé. E funkció a húsvét első napi délelőtti templomlátogatásban kerül fókuszba. E szertartás egész éven keresztül a leglátogatottabb templomi esemény.

A vallásos funkciót előnyben részesítő locsolóversek nagyobb része a nagypénteki és a húsvéti előtörténetet mint az ünnep keretét villantja fel. Az Aranyosszéken forgalomban lévő, s különösen az unitárius falvakból előkerült versek között vannak a legendaballadával érintkező vallásos epikus versek is. Részletesen két epizód, Krisztus kínszenvedése és Mária szenvedése kerül előtérbe.¹¹⁰

*Csak egy fa nem zöldül a Golgota hegyében.
Tövestől kiszáradt, nincsen zöld levele,
Mert azon folyt végig Krisztus urunk vére.
Amikor a zsidók jézust rászegezték,
Ecettel itatták, lándzsával lökdösték.
Mintha most is látnám sírni Jézus anyját,
A kőkoporsónál Máriát s Magdalenát.
Mintha most is hallnám, mit az angyal mondott,
Ne keressétek jézust, feltámadott.*

*Nagypénteken Jézus keresztfán meghala,
De harmadnap értünk feltámadta.
A Golgoták hegyére a zsidók kísérték,
Nehéz keresztfáját Krisztussal vitették.
Fejére tettek tövisből koronát,
Úgy vitték feszíteni a nagy Isten fiát.*

¹¹⁰ E locsolóversekre is érvényes Kríza Ildikó jellemzése: az eseményközlő, epikus jelleg a lírai telítettséggel, az érzelmi ráhatás szándékával társul (Kríza 1991: 76). A krisztusi áldozatnak az első emberpár bűnéből való eredeztetése helyett a zsarnokság, az emberi közömbösség, igazságtalanság motivációja dominál (Kríza 1991: 77). Szabó László gyűjtésében szintén előfordul ez a verstípus (Szabó L. 1991: 193–198).

*1979-ik esztendeje
Krisztus Urunk a húsvétot szerezte.
Értünk keresztfára lett feszítve,
Bűneinkért sírba lett eltemetve.
De az Isten nem hatta őt koporsóban,
Föltámadásával e szép húsvétot szerezte.*

A locsolóvers olykor a halálból feltámadt, a húsvétot „szerzett” Krisztus köszöntése:

*Légy áldott, Messiás, íme, feltámadtál,
Az örök haláltól minket megváltottál.
Tedd szabaddá mától, akik benned hisznek,
Ne hagyd el soha a szegény magyar néped.*

A versekben olykor előforduló *piros hajnal* jelzős szerkezet szintén a népi vallásosság paraliturgikus szövegeivel mutat rokonságot, akárcsak a hajnalra, a napkeltére való hivatkozások (Erdélyi 1988: 715, 728).

A húsvét mint *tavasziünnep* szervesen kapcsolódik a természeti év fordulópontjaira épülő télvégi farsangtemetéshez és az őszi szüreti ünnepségekhez. A farsang eltemetése és húsvét között folyamatosan történik meg az új évszakra, az agrárszezonra, az új (táplálkozás, öltözködés, higiénia, életérhasználat) életformára való áttérés. A megújulás mint aktuális tartalom húzódik meg a locsolás mágikus gesztusában, a locsolóversek, a legények ruhájára tűzött virágok, a tányérban sarjasztott fű, az évtizedek során a telefon elterjedéséig felfutó karriert mutató köszöntőlapok vegetációs szimbólumaiban.

A versek gyakran és részletesen időznek el a locsolásra használt víz eredeténél. Sokszor hivatkoznak a hajnalban forrt vízre, tündérből származó vízre, valamint az égből hullt hajnali harmatra. A locsolóvíznek, akárcsak a vetett víznek egészséget varázsló, egészségben megtartó hatása van.

*Feltámadt a Jézus, mondják az írások,
Vízöntő hétfőre buzognak források.
Eljöttem hozzátok ifjú létemre,
Hogy harmatot öntsek e szép növendékre.
Mert ha meg nem öntöm ezen esztendőben,
Nem virágzik szépet nekünk jövőendőben.*

Az öntözés színhelye maga is különleges hely. A versek szerint a locsolóvíz erdőből, tündérek kertjéből származik, vagy a lány e csodás helyek virága.

*Tündérország kiskertjéből
Gyöngyharmatot szedtem,
Akit evvel megöntözök,
Megáldja az Isten.*

*Álmomban egy tündér
Elvitt egy szép kertbe,
Aranyágon aranyvirág
Hervadozott benne.*

Máskor leegyszerűsítve az élő, virágzó, illatozó virág és a száraz kóró, illetve Krisztus elszáradt keresztfájának összevetése történik meg.

*Csak egy fa nem zöldül a Golgota hegyében.
Tővestől kiszáradt, nincsen zöld levele,
Mert azon folyt végig Krisztus urunk vére.*

A húsvét harmadsorban a *rokoni, baráti, munkatársi kapcsolatok ápolásának* alkalma. A köszöntőlapok, a telefonhívás általi életjeladás, ünnepköszöntés, a közeli ismerősök, különösen a nőismerősök meglátogatása, a gyerekek, a fiatalok számbavétele, az ünnepi asztalról való étel- és italfogyasztás révén húsvét az éves kalendáriumban a legextenzívebb kapcsolatfelvételt megvalósító esemény. E funkció különösen az ünnep második napját sajátítja ki. Ekkor történik meg a húsvéti adományok szétosztása, a látogatók tojással, süteménnyel való megvendégelése és a lányok felköszöntése. Húsvét hétfője a régi szokásmodell szerint bállal zárult, ahova a szülők is elkísérték gyermekeiket.

Az *ünnepköszöntés* funkciója két verscsoportban dominál. Az egyikben maga az ünnep, az ünnepköszöntés, a locsolásban kifejeződő tiszteletadás kerül előtérbe, a másikkban pedig a lányokkal, különösen az eladósorban lévő lányokkal szembeni tisztelet.

A húsvéti ünnep általános funkcióin túl a locsolóversekben további szövegfunkciók izolálhatók. A versek tetemes hányada teszi szóvá a locsoló tojás-, *adományigénylését*. Ez a jutalma, a bére a locsolásnak, vagy feltétele a lány virulásának.

Az adománykérő formulák gyakran megegyeznek a karácsonyi köszöntők azonos funkciójú soraival. A kérés minden esetben tréfás hangnemben hangzik el. Ennek eszköze a túlzás és a fogadkozás.

Több versben kerül előtérbe a *szórakoztató funkció*. A versek terjedelme megrövidül, s a vers egy egyéb szöveg, sokszor locsolóvers, vagy szövegfunkció átírása, parafrázisa.

E funkciók egy szövegen belül legtöbbször összekapcsolódva találhatók meg. Máskor az egyes szövegfunkciókat izoláltan hordozó szövegek kapcsolódnak össze, olyan makroszöveget eredményezve, amelyben különböző funkciók rendeződnek egymás mellé.

Szórványosan a húsvéti locsolóversek olyan esetleges funkciókat is képviselhetnek, amelyek nem állnak kapcsolatban az ünneppel. Ilyen az alábbi, alsó- és felsőszentmihályi vers, amely „magyarkodásával” tűnik fel.

*Régi szokás szerint rózsavízzel járunk,
Magyar lányt öntözünk és piros tojást várunk.
Mert mi magyar fiúk magyar lányt szeretünk,
Munkás két karunkkal magyar lányt ölelünk.*

Egy másik locsolóvers a lakodalom költészetének egy tematikus szövegtömbjét fogadta magába:

*Adjon isten sok húsvétot,
Örömben és egészségben,
Jusson egykor szerencsésen
A házasság szentélyébe.*

Az alábbi sorokban a moralizálás szándéka teng túl:

*Dolog elől ne szaladjon,
Szüleinek szót fogadjon.
Senkivel ne nyelveskedjen,
Óvodában legjobb legyen.*

A locsolóvers elmondása a látogatás központi eseménye. Pretextusa az ünnepköszöntő beköszönés (*Kellemes húsvéti ünnepet!*) és a locsolásra való engedélykérés (*Szabad öntözni?*). Az engedélyt minden esetben nő, ha többen vannak, az idősebb adja meg. A frissen belépő személy az ajtóban állva mondja el a locsolóverset. Egyes verseknél az utolsó sorokkal párhuzamosan a locsolás is elkezdődik. Ha nem, a vers elmondása után kerül sor a ház nőtagjainak meglocsolására. Ha a látogatók csoportosan érkeznek, egyikük engedélykérése után sorban hangzanak el a versek. Mindenki a maga versének elmondása után végzi a locsolást.

A vers elhangzása után a háziak megköszönik a locsolást és az ünnepi jókívánásokat, ez utóbbiakat viszontkívánják. Ezután előbb tojással, majd süteménnyel és itallal kínálják a látogatókat. A gyerekek az adományt állva fogadják és fogyasztják el, s ezután azonnal távoznak. A legények és a felnőttek helyet foglalnak. A háziak a vendégek fogadására egyetlen helyiséget használnak. Itt ültetik le a rendre érkező vendégeket. Ily módon gyakran terebélyes beszélgetőtársaságok torlódnak össze. Bár az újabb vendég érkezése figyelemztetés a korábban jött látogatóknak az indulásra.

A versmondás a helyiségben lévők előtt, előadásszerűen történik. A háziasszony állva hallgatja végig a verset.

A szöveg és elmondása elindítja a beszélgetést. Kisgyerek esetében a szöveg memorizálását, elmondását mint teljesítményt szokás értékelni (*Milyen hosszú! Hangosan mondtad! Szépen mondtad!*). Legények esetében a szöveg eredetét tisztázzák, tartalmához fűznek megjegyzést. A legények és a fiatal házások a locsolóvers paródiát részesítik előnyben, hogy vele bárkit nevetésre ingereljenek. A versmondás értékelésében valamennyi jelenlévő részt vehet. A 14-16 éves locsolók részéről gyakran elmarad a versmondás. A vers elmaradásának indoklása, a háziak részéről a vers számonkérése indítja a látogatók és a háziak közötti beszélgetést.

A nyárvégi, őszi betakarítások végeztével újra sűrűbbé váltak az ünneplési alkalmak.

A világitás: emlékezés a halottakra

Beszélő- és emlékezőközösség: a család, a rokonság és a közeli ismerősök. **A beszédesemény helyszíne:** a temető. **A beszélés témája:** a halottak kapcsolatos emlékek. **A beszélés tónusa:** gyász.

November elsejét a környéken általánosan *a halottak napjának* nevezik.¹¹¹ Az egész év során a legfontosabb kommemorációs szertartás. A nők egész éven át gondot viselnek a sírokra. Általában esős napokon mennek ki palántát ültetni, virágmagot elszórni, gyomlálni, vasárnap délutánonként pedig virágot vinni. Ha temetés van a faluban, a közeli sírokat is rendbe teszik, hogy a temetési szertartás résztvevői ne szólhassák meg a gondatlan hozzátartozókat. A november elsejét megelőző héten, legkésőbb a halottak napjának reggelén minden sírt újra megtisztítanak. Az elszáradt, elfagyott virágokat eltávolítják, a talajt fellájtják, hogy a gyertyák könnyebben behelyezhetőek legyenek. Az őszi fagytól féltve őrzött virágok kihordása délután történik meg. Az egyedül élő idős nők kora délután megvilágítják a sírokat. A családok nem sokkal szürkület előtt mennek ki a temetőbe. Rendre feldíszítik a sírokat, meggyújtják a gyertyákat, hogy mire beesteledik, a fény megvilágítsa a sírt. A sírlátogatás sorrendjében a rokonsági fok a meghatározó. *Leghamarább megállunk a szüleink sírjánál. S utána aztán...nekem is hat sírom van. Mindegyikhez rendre elmegyek.* (Felvinc, Kiss Albertné Nagy Irén, sz. 1919) Egy torockói asszony a következőképpen tekinti át kötelezettségeit: *Nálam például... Nincs szomszéd [sír]... Lent a Zsuzsa nénémnek a fia elment Magyarországra, oda én mindig teszek gyertyát. Itt más nincs. A lánytestvére nem tud kijönni, mert operálva van, 79 éves... S akko ott sincs szomszéd, se alsó, se felül. Csak most pontosan ez a halott anyósoméék mellett. S akko távol, nénjének keresztszülője volt ennek a néninek, Bartha néninek a keresztanyja. S na, akkor az már rokonság. S akkor az ember ott van közel, tesz rá egy gyertyát, emlékére, mivel nincsenek itt a gyerekei. S akinek nincs senkije, olyan helyre megint világít az ember, ahol nincs senki.* (Torockó, Simon Árpádné Demény Sára, sz. 1931) A távolabbi hozzátartozók vagy a frissen elhunyt falubeli sírjára a hozzátartozók jelenlétében helyeznek el egy-két szál virágot és gyertyát. Ez utóbbi esetben a virrasztóban használatos *Isten nyugtassa, A Jóisten nyugtassa meg* formulával köszöntik a jelenlévőket. Ilyenkor megállnak a sírnál, s a közeli hozzátartozókkal néhány szót váltanak. Friss halott esetében általában a halotról, a gyászolóok fájdalmáról esik szó. Régebben elhunyt hozzátartozó sírjánál a világitók egészségi állapotukról, a családtagok elfoglaltságáról, gondjairól, az időjárásról beszélgetnek. Hosszasabban mindenki legközelebbi, vagy a legfrissebben elhunyt hozzátartozója sírjánál tartózkodik. Itt fogadja a rokonok látogatását. Ahol szokásban van a temetőben végzett hivatalos istentisztelet (Mészkö), a szertartást ki-ki ennél a sírnál hallgatja végig. *Az unokatestvéremnek a fia 41 éves volt, hát ott a rokonság körül, s tele most is virággal.* (Torockó, Simon Árpádné Demény Sára, sz. 1931)

¹¹¹ A halottak napja valójában a következő nap, 1-jén mindössze a vigíliájára kerül sor.

A világítás újra alkalmat biztosít a halott elsíratására, a halottért való imádkozásra. *Én is mindig imádkozok. S akárhányszor virágot is viszek, a sírkő mellett elmondom az imámat s elsíratom őket... Elsírja, csak elsíratja a hozzátartozója.* (Torockó, Simon Árpádné Demény Sára, sz. 1931) *A mi halottunk tizenhárom éve van meghalva, s mi elsírassuk.* (Bágyon, Balogh Mihályné Cuc Mária, sz. 1934) *Van biza, hogy fennhangon is sirassák. Mint például ezt, aki a vízbe halt.* (Felvinc, Kiss Albertné Nagy Irén, sz. 1919) Általában azonban csupán felemlegetik a halott emlékét, számbaveszik síremlékének állapotát, imádkoznak nyugalmaért. Néhány faluban a halottakért való imádkozásra a templomban kerül sor. Aranyosrákoson, Torockón, Torockószentgyörgyön a lelkész nem vesz részt a világítási szertartáson. Annak befejeztekor viszont a templomban a naphoz megválasztott igéből induló prédikációt tart. A világításnak az istentisztelet kezdetét jelző harangszó vet véget. Felvincen a templomban zajló istentiszteleten a lelkész felolvassa az egy év alatt elhunytak névsorát, s a temetésükön felhasznált textust.¹¹² Torockószentgyörgyön a korábban a faluban szolgált Sándor Bálint unitárius tiszteletes minden évben halottakra emlékező verset írt, amit vagy fiatal lány, vagy menyecske olvasott fel a világítást követő teplomi szertartás keretében.

Aranyosgerenden újkeletű szokás szerint a második világháború magyar honvéd áldozatainak sírjai között gyűlnek össze a jó hangú énekesek, s a lelkész irányításával néhány zsolttárt énekelnek.

A temetőben való találkozás az egymásnak való örvendezésre, a friss hírek kibeszélésére, egymás élete alakulásának áttekintésére is alkalmat nyújt. *Sokan beszélgetnek a sikerekrő, sokan a nehézségekrő. A közeliak a családi problémákat [beszélük meg].* (Aranyosszentmihály, Bikfalvi József, sz. 1918) A közeli ismerősök meglátogatása a temetőről való távozás után is folytatódik. A városról hazatért gyermekek, unokák miatt összegyűl a rokonság és a szomszédság. A beszélgetés az alkalomhoz illő témából indul ki, de ettől erősen eltávolodik. A háziak süteménnyel és itallal kínálják meg a látogatókat.

A halottak napi cselekvések és beszédesemények a halottakra való emlékezés által a történelmet és a család- és falutörténetet, a múltat és a jelent közelítik egymáshoz. Alkalmat kerítenek a családfa, az elődök számbavételére, a rokonsági viszonyok felújítására és kinyilvánítására. A sírok megvilágításra való kiválasztásánál tekintettel vannak a rokonság fokára, a személyes ismeretségre és érdekeltségre (pl. szomszédság, örökség), ugyanakkor az elhunytak a településen található rokonságára. Az élők közötti közvetlenebb viszony pozitív kihatással van az egymás halottjaira való emlékezésre. A leszármazottak nélküli halottakért való imádkozást a falu szintén morális kötelességének tartja. Pragmatikus funkciói közül pedig a morális értékrendet alátámasztó, az elődök életéből választott példák és attitűdök felelevenítését, a halálról, a betegségekről való beszélést említjük meg. Az elődök erkölcsi normarendszeréhez való igazodást az egyik torockószentgyörgyi vers is megfogalmazza: *Emlékezni elhalt őseinkre, / Kik pihennek a hantok alatt, / Kik-*

¹¹² Siklódi Sándor (1918) közlése. 1994 előtt Felvincen is a temetőben hangzott el az ige és néhány zsolttár.

nek ezer jó tanácsa / Halhatatlan s örök marad. A világitás eseményei ily módon a halottak napja körül intenzívebb kommunikációt indítanak el az élők és halottjaik között (a halottak ismételt elsíratása, a rájuk való emlékezés, az érettük való imádkozás, fohász). A halottakra való emlékezés átmenetileg az élők között is speciális kapcsolatot teremt.

A disznóvágás: alkalom a találkozásra, a társalgasra, a jókívánságok kifejezésére

Beszélőközösség: családtagok, böllér (*mészáros*) és közeli hozzátartozók. A beszélgetés **hangulata** kedélyes, gyakori az ugratás. A **helyzetre** jellemző a tréfás, rituális beköszöntés.

A hidegek beálltával kezdetét veszi a *disznóvágás*.

A tordai gazdák vásárról szerzik be az állatot. A vásár lezajlása után az állat közszemlére van kitéve. A gazdát szomszédai, cimborái látogatják meg. Italfogyasztás kíséretében hosszasan értékeli az állatot és a vásárlást. A gazda előadja a vásárlás körülményeit, az előző években szerzett tapasztalatait. Az állat megmutogatása, a vásárlás körülményeinek részletezése egyszerre hivatott a család anyagi tehetőségét, valamint a gazda leleményességét, élelmességét jelezni. Szóba kerülnek régi és friss esetek, amelyekben a vásárló látványosan túljárt a falusi gazda eszén, látványosan előnyös vagy hátrányos vásárlások történetei. A disznóra kiadott összeg egy részét a gazda gyakran elhallgatja, hogy a maga talpraesettségét bizonyítsa társai előtt. Az ekkor elfogyasztott italt a vásár szerencséjére, az állat elfogyasztására koccintják el. A férfiak e virtuskodása a disznóölés napján folytatódik. Átjárnak egymáshoz számbavenni a feldarabolt állat húsát, szalonnáját, a feldolgozást, a mészáros ténykedését.

Az állat lefogására összehívott szomszédokat és a mészároset pállinkával illik megkínálni. A mészáros ezekkel a szavakkal figyelmezteti a késlekedő háziasszonyt:

– *Fáznak a kezeim, nem vág a kés.*

A férj így szól rá a feleségére:

– *Bözsi, gyere ki az üveggel, me neked nem mutassa meg a szalannát.*

Az ilyenkor fogyasztott italt így koccintják el:

– *Na, használjátok egészséggel. Na, most má a kés is jobban vág.*

– *Szerencsét a friss húshoz.*

Az udvarra betérő ismerősök ezen a napon a megszokott köszönési formula helyett szintén a disznóvágás sikerével, a hús elfogyasztásával kapcsolatos kívánságot mondanak. Olykor tréfásan ilyet is:

– *Egészséges koporsót a disznóhoz.*¹¹³

Aranyosegerbegen a század első felében szomszédok, rokonok látogatták meg a disznótoros házat. Tréfás beköszöntőkkel léptek a házba.

¹¹³ Erdei Barta Erzsébet (sz. 1954) és Erdei Barta András (sz. 1950) közlése, Székelyföldvár.

*Tudjuk, hogy disznót öltetek,
Kolbászt, májast töltöttetek,
Egy jó üsttel megsüsetek,
S azzal megvendégljétek.*

Vagy:

*Kolbász, májas nyársra szálljon,
A vendégre mindig várjon.
Gazda uram leányával
Sorra kínáljon.*

Évés közben is tréfás rigmusok hangzottak el:

*Odaki a gödörbe
Két kutya van dögölve.
Kés, villa mellette,
Egyél, János, belőle.*

Búcsúzásakor mondott vers:

*Ettünk, ittunk vendégségbe,
Három napig mind egyvégbe.
Hoztunk is egy rosta vizet,
A nagyharang majd megfizet.¹¹⁴*

Perzselés, a disznó megtisztítása után a mészáros kacagásra szólította fel a gyermekeket, hogy vastagabb legyen a disznó szalonnája.¹¹⁵ Mikor a combokat kezdte kimetszeni, ezzel a megjegyzéssel adta a segédkező háziak kezébe:

– *Na, ez se száradjon el. Vagy: – Biztos nem fog elszáradni.*¹¹⁶

A disznóvágást kísérő kedélyes társalgás reprodukálja az illető közösségben emlékeztető eseményeket és történeteket. Az egyik történet szerint egy család csupán szegyenletéből küldött kóstolót a szomszédságba. Az egyik ilyen kolbászba olyan hulladékokat is belétöltöttek, amit a háziak nem fogyasztottak volna el. A megajándékozott családnál másnap disznóvágásra került sor, ugyanazt a kolbászt küldték tovább. A kolbász néhány napon keresztül keringett a faluban, amíg visszajutott kiindulási helyére. Gyakoriak a meg nem dőglött, a hátán az égő szalmával megfutamodó disznóról, a becsipett mészáros által

¹¹⁴ Péter Károly nyugalmazott tanító *Téli népszokások, hiedelmek Egerbegen* című, 1994-ben készült kéziratából. Megtalálható a Kriza János Néprajzi Társaság archívumában.

¹¹⁵ Csipkés István (sz. 1965) közlése Aranyosrákosról.

¹¹⁶ Kiss A. Éva (sz. 1965) közlése Kövendről.

túlfűszerezett, ehetetlenné tett hurkakészítésről szóló történetek. A gyerekeknek ilyenkor mesélik el az alábbi állathangutánzó mesét. A György nevű gazdát malaca mindenhova követte. Éhesen mindig így sivalkodott: – *Gyuri, Gyuri!* A gazda sokszor rászólt, hogy ne szólítsa Gyurinak. Végül haragjában erősen megütötte a malacot. Az az utolsókat rúgva hörögte: – *György, György.*¹¹⁷

Fonó

A beszélőközösség: lányok és asszonyok csoportja, férfi látogatók. **A beszélés hangulata:** játékos, tréfás, gyakori az ugratás, az éneklés.

A *téli fonó* végleg az idősek emlékezetébe költözött. 1960-ig, a kendertermesztés kima-radásáig téli estéken a leányok és az asszonyok fonni és kézimunkálni a szomszédságban gyűltek össze. 9-10 óráig dolgoztak. Az esemény sajátosságát az biztosította, hogy a nők magukra voltak, s minden fenntartás nélkül beszélhették meg a szomszédok, a falubeliek tetteit, félrelépéseit. A beszélgetés mind témaválasztásban, mind az állásfoglalásokban, mind a szabadosságban egyedülálló volt az éves kalendáriumban. A zárt asszonyi körben olykor pajzán, vagy épp trágár találósok, történetek és énekek hangzottak el. A fárasztó munka szüneteiben a fáradt izmokat felfrissítő játékokra került sor.

A fonókba bekérezkedő legénycsoportok tréfás, élcelődő hangon szórakoztatták a nőket. Aranyosegerbegyen lejegyzett, verselgető kántorok vagy tanítók keze nyomát őrző versek a következők:

*Mostani jöttömben valamit mondanék,
A sok dolog miatt erre rá is érnék.
Ha a fonó sereg meg nem haragudnék,
Róla egy-két verset én is elmondanék.*

*Közpéldában szokta az asszony mondani,
Hétfőn, kedden, szerdán soha nem jó fonni.
E napokon bizony nem jó motollálni,
Mert az ilyen fonal nem szokott meghelni.*¹¹⁸

*Csütörtökre pedig olyan magyarázat vagyon,
Hogyha este fonunk, ördög örül azon.
Sok-sok üres orsót hány be az ablakon,
Rettenetes dörgést támaszt a padláson.*

¹¹⁷ A „disznótóri tréfák a szóbeliségben” témát Szilágyi Miklós dolgozta fel (Szilágyi M. 2001, majd kötetben 2008).

¹¹⁸ A *héhel* szóból eredő származék.

*Sátoros ünnep, ha szösz van a guzsalyon,
Szörnyű csoda esik meg azon a házon.
Kolbász-májás kerül aznap a lábosba,
S onnan sülve-főve az ember hasába.*

*Rossz ember volt, ki először faragta az orsót,
Megérdemelte a fenyőfa koporsót.
Én sem adtam volna érte egy szem borsót,
De áldom a nevét, ki feltalálta a boroskorsót.*

*Klári, Mari a szöszét nem fonhatta,
Mert a hijuba az egér mind összehúgyozta.
Guzsalyt sem láttak öt hónaptól fogva,
A kocsmárosnénak mindkettő elmondta.*

Egy másik versben szórakoztató tanácsokat osztogattak a nőknek. A női rendetlenséget, gondatlanságot ironizáló hang egyedülálló az aranyosszéki folklórban. Feltehetően élénk hatást váltott ki a hallgatóság köréből.

*Vártatok-e vagy sem, én azt nem tudhatom,
De azért előre tinétek elmondom.
Olyan fickó mint én, nem mindenütt terem,
Ezt fenntartom mindig, és mondani merem.*

*Sokat jártam, tudok sok-sok jó újságot.
Láttam számárháton járni uraságot.
Éppen azért van egy néhány jó tanácsom,
Ha meghallgatják, én bizony nem bánom.*

*Ahol lompos ebet találsz az udvaron,
Borzos szőrű macskát tűzhelyen, sodulyon,
Szennyes, mocskos vánkost, lepedőt az ágyon,
Higgyétek el, hogy ott keringő az asszony.*

*Hol reggelig alszik az anya az ágyba,
S mellette a lány, és senki nem bánja,
Reggel megmosdatlan a kenyeret vágja,
Olyan lesz a lány is éppen, mint az anyja.*

*Amelyik gazdasszony a tálát akkor mossa,
Amikor már megfőtt a sótalan kása,
Az asztalhoz ülven tányérját surolja,
Annak az edényét ne vidd el a torba.*

*Amelyik lány pedig a tehenet akkor feji,
Amikor más ember a csordába űzi,
A tejszűrőt pedig a pad alatt keresi,
Nem kár érte, hogyha a legény kerüli.¹¹⁹*

Az ajtóba érkezett fársángosokat a kéreztető kéreztette be.

– Valami fársángosakat kísérek, béengedik-e, szívesen fogadják-e őket.

– Szívesen fogadjuk, jöjjenek be.

A kecskének, terhes asszonynak, fiatal párnak öltözött legények és fiatal házások megijesztették, megréfélták és megtáncoltatták a nőket. A cigányok és a betyárok táncoltak, az ördög helytelenkedett, az ágyra ugrált fel, bekormozta a jelenlévőket, a vénkisasszonyok siratták a pártában maradásukat.¹²⁰ A maszk felismerhetetlenné tette a beöltözött személyeket. Kiletük mindvégig rejtély maradt. Ha a fonó asszonyok megpróbálták lerántani az álarcot, a bekéreztető pálcájával ráütött a kíváncsiskodó asszonyra. A tréfálkozás gyakran a *maszcurások* jelmezéből indult ki. Aranyosegerbegyen a *szegény vándorokat* ezzel a verssel fogadták:

*Ha az este jöttél volna,
Palacsintát ettél volna.
De az este nem jöttél,
Palacsintát nem ettél.¹²¹*

A vőlegénynek és menyasszonynak öltözött alakoskodók megjelenése a lakodalmi kurjantások egyik rétegét aktivizálta. Jelenlétükben csupán szabadszájú, pajzán, tréfás és erotikus kurjantások hangzottak el:

*Álljanak meg a hídon,
Pisiljen a menyasszony.*

*Ha egy húszast ad az úr,
Hová akar, oda szúr.*

¹¹⁹ Mindkét verset Péter Károly aranyosegerbegyi gyűjtéséből vettük át.

¹²⁰ A farsang részletesebb leírása: Keszeg 1996b.

¹²¹ Fábián Zsuzsanna gyűjtése. 1980-as évek.

*Heppentyű, vaskestyű,
S lábad közt a csengettyű.*¹²²

Farsangtemetés

Beszédesemény: utcai felvonulás, zajkeltés, a farsang eltemetése.

A farsangot Kövenden, Aranyosrákoson, Bágyonban a húshagyókedden tartott *farsangtemetés* zárta. A szertartás a falut nyílt játszótérre alakította, ahol az egész falu lakossága jelen volt. Az aktív szereplők a falu fiataljai voltak, jelmezbe öltözve. Kövenden a menetet a fehér gatyát, fekete lájbit, árvalánnyal díszített kalapot viselő *betyárok* nyitották meg. Kezükből ostor volt, ezzel csattogtattak. Őket a pap és a kántor, majd az ördög követte. Fekete ruhát viselt, hosszú farkot, kilógó piros nyelve volt. Az ördög egy kis szekéren a farsang koporsóját húzta maga után. A koporsót a zokogó, fatuskót vonszoló vénlegény és vénlány követte. A menetet a cigányok, a zenészek és a kéregetők zárták. A menet folytonosan provokálta a kapuba kiállt családtagokat. A kéregetők összegyűjtötték a pénzből, italból, kalácsból, tojásból, kolbászból álló adományokat. Mindezt az esti közös összejövetelen fogyasztották el.¹²³

A fonók megszűnésével a farsangtemetés is megszűnt. Kivételt Bágyon, Torockószentgyörgy és Torockó képez. A turisták Torockó iránti érdeklődése a torockói farsangtemetést új funkcióban állandósította. A helybeliek számára így módon a téli közös szórakozásokat helyettesítő, hagyományaikat az összetoborzódó idegeneknek felmutató szokássá változott. Szerkezete újabb epizódokkal bővült, kelléktára látványosabbá vált, a nézők száma egyre terebélyesedett.

A Farsang Döme koporsóját szállító menet vasárnap délben indul el a falu központjából, a községi kultúrotthon elől. A menetet a fehér gatyába, piros mellénybe öltözött, kalapos *betyárok* nyitják és zárják. A kezükben lévő ostorokkal sűrűn pattogatnak, ezzel jelezve a menet előrehaladását. A pattogatás egyúttal virtuskodó, erőt fitogtató játék is a legények részéről. Az utánuk haladó *muzikusok* népi és műdalok dallamát húzzák. Torockón a *pap* és a *kántor* fekete ruhát, fekete kalapot visel. A pap vállára palástot helyettesítő ágytakaró, a kántor szemére szemüveg kerül. Mindkettejük kezében imádságos, énekes könyv van. Nyomukban a hajdani torockói viseletbe öltözött *vőlegény* és *menyasszony*, a századelő polgári öltözetét viselő *úrfi* és *kisasszony*, majd néhány *huszár* halad. Ezután következik a számár vontatta taligára tett farsangi koporsó. Ezt követik a *vénlány* öltözött, fatuskót húzó, fel-felzokogó legények. A menet körül *ördög*, *cigány*, *zsidó*, *halál* rohangálnak, ijesztgetik a báméskodókat, bekormozzák a nőket. Ezért a menet és a közönség hol összekeveredik, egymásba folyik, hol eltávolodik egymástól. A közönség közé

¹²² Szász József aranyosegerbegyi gyűjtése. 1980-as évek.

¹²³ A kövendi adatokat Koncz Erzsébet gyűjtötte. 1980-as évek.

befurakodó, korommal bekent, *hammas zsákot* hordozó alakoskodók szétriasztják a nyugodtan báméskodó csoportokat. Torockószentgyörgyön a farsangi menet összetétele: 8 *betyár, pap, kántor, menyasszony és vőlegény, 4-5 torockói pár*, a Farsang Dömét húzó pár, *részeges pár, vénleányok, 5-6 ördög, kutyapecér, bohóc és a töltött zsák*.

A menet, nyomában a báméskodókkal bejárja a község utcáit. 200 méterenként, utcasarkoknál meg-megállnak, a pap tréfás fohászt mond, a kapuban állók számára hallhatóan megjegyzést tesz az utca tisztaságára, az épületek állapotára, az utca lakóira vonatkozóan. A betyárok itt hangosabban csattogtatnak. Ez idő alatt az adománygyűjtők átveszik a háziak által előkészített adományokat, a maszkurások megfutamítják a gyerekeket, lányokat, nőket. A menet nyomában tóduló idegenek, báméskodók a helybéliek számára szintén látványosságot jelentenek. A kamera, a fényképezőgép szintén a kapuba való kiállásra ösztönzi a családtagokat.

Két órányi falujárás után a felvonulók a falu központjában lévő csorgóhoz térnek vissza. Az alakoskodók a pap és a kántor köré csoportosulnak. Közelükben, hátuk mögött helyezkednek el a kíváncsi falubeliek. Velük szemben, a vályúk körül, a lejtőn szóródik szét az olykor néhány száz, több ezer személyből álló turisták csoportja. A kulcspozíciókat a fotósok, filmesek sajátítják ki.

A nap kulcsfontosságú eseményét, a temetést a pap és a kántor celebrálja le. A *prédikáció* 25-30 strófából álló verses szöveg, amit a pap egy nagy füzetből olvas fel. A kántor meg-megismétli egy-egy sorát, kommentárt fűz hozzá. A pap olykor megáll a felolvasásban, hogy az alakoskodók valamelyike, forgatókönyvszerűen, hatáskeltő megjegyzését lehetővé tegye. Részegek kurjantásait, a vénleányok és vénlegények sírását imitálják.

A farsangtemetés a 20. század közepétől funkciót cserélt. A fonóbeli, farsangi mulatságok elmaradásával megszűnt mind a vidám szórakozások, mind a húsételek fogyasztásának végét jelző szerepe. A legtöbb aranyosszéki faluban a hagyományos téli szórakozások, együttlétek megszűntével a farsangtemetés is kimaradt. Ahol survival elemként fennmaradt, ott sajátos jelentéseket integrált magába. Bágyonban és Torockószentgyörgyön a média által propagált *hagyományápolás* helyi alkalmává vált. A szertartás nem aktivizálja az egész falut. Megszervezése, lebonyolítása a falvak fiataljai egy részének jelent néhány hetes együttléteket. A felnőttek, a helybéli értelmiségiek e fiatalok hagyományhoz való hűségét méltatják.

Torockón a farsangtemetés a falu kultúrája iránti *exogén érdeklődésnek* tulajdoníthatóan erősödött meg és emelte be a szertartásba a helyi kultúra látványos elemeit. A farsangvégi felvonulás a konfirmálással együtt a helyi népviselet bemutatásának rituális alkalma. A menet nyomában özőnlő idegenek, a riporterek, filmesek jelenléte a vonulást is ritualizálta. A csoport részéről a megállóhelyeken tett megjegyzések, a családok részéről a kapuba való kiállítás szertartásosabbá változott. A búcsúztató szöveget kísérő érdeklődés nyomán megnyílt a terjedelem, a tréfás utalások száma megnőtt. A farsangtemetés egyre inkább a falu közös, a több százzal több ezerre ugró érdeklődőnek nyújtott produkciója. A turisták a helybéliekkel szóba állva beszélgetést kezdeményeznek a falu egyéb hagyományairól, elszállásolási lehetőségekről, bekéreznek a házakba, magukra öltik a család-

ban megőrződött viseletdarabokat, megtekintik a hagyományos lakberendezési tárgyakat. A korábban érkező látogatók megtekintik a helybéli múzeumot, emléktárgyakat vásárolnak, a fiatalok megmásszák a Székelykő szikláit. Az esemény zárómozganata a farsangtemetésről készített riportok követése, a tv-közvetítések megtekintése. Az utóbbi években román nemzeti adók is tudósítást közvetítenek a torockói rítusról.

A szokásnak ünneppé alakulása¹²⁴ ösztönözte a falu vezetőit a tömeget lekötő program szervezésére. A vendéglőadók szereplésére az unitárius templomban kerül sor. Este a kultúrotthonban a helybéli fiatalok és a vendégek számára bál kezdődik. Az ismerkedési és szórakozási lehetőséget sok környékbeli fiatal használja ki. A szervezők számára a bál figyelemre méltó bevételt jelent. A falu részéről az idegenek szórakoztatását az anyagi előnyök motiválják. A *szolgáltatások honoráriumát* az utcai vonulás során, valamint a bálban a fiatalok, a szervezett program (előadás, múzeumlátogatás) esetén a falu adminisztrációs intézményei, a családi házban található régiségek megtekintése esetén a családok gyűjtik fel.

Karácsony

Beszédesemények: ünnepköszöntés (rigmusmondás, rituális köszöntés), a megváltó születésének hírül adása (kántálás, betlehemezés).

Karácsony estjén a férfiak és a legények, az 1970-es évektől a legényekből és leányokból álló csoportok kántálni indulnak. Vallásos énekekkel köszöntik fel a falu elöljáróit (tanítónő, pap), valamint a szomszédokat, rokonokat és a lányos házakat. Ünnepe első napján a gyerekek rigmust mondani járnak.

Karácsony elsődlegesen vallásos ünnep. Az ünnepi cselekvések és viselkedés egyik részét a *vallásos funkció* szabályozza. Krisztus születésének szertartásosan megjelölt (a házaknál vagy a templomokban bemutatott betlehemes történetek), előadott (szavalt, énekelt) eseményei, a keresztény szimbolika (karácsonyfa, gyertya, köszöntőlapok ikonográfiája), akárcsak húsvét esetében, az újtestamentumi előtörténeteket idézik fel. A kántálóénekek kizárólagosan epikus természetűek, vallásos elbeszélőénekek. A kántálóének után elhangzó beköszöntők egyik része szintén a betlehemi eseményeket idézi fel, a megváltó születéséért örvendezik. A karácsony első napjának reggelén házaló gyerekek által elmondott versek egyik része szintén epikus jellegű, Krisztus születésének körülményeire, vallásos jelentésére utal. A verskészlet folytonosan felduzzad újabb dara-

¹²⁴ Egy szertartásnak a szokás-ünnep-fesztivál fokozatokon való átfutását Hermann Bausinger követi nyomon. Matrixának néhány szempontját reprodukáljuk. A homogén (bennszülött) közösség előbb homogenizálttá, majd heterogénné változik. A pragmatikus, a közösségi életre irányuló funkciót felváltja az ideológiai (pl. hagyományápolás, a hagyományhoz való tartozás kinyilvánítása), majd az esztétikai, szórakoztató funkció. A szokás stabil identitástudatot alakít ki és erősít meg, az ünnepet a hitvalló identitás lengi körül, a fesztiválon részvételt az egyensúlyozó identitás motiválja. (Bausinger 1983: 439.)

bokkal. Az utóbbi években szokássá vált a templomi ünnepélyen szavalt versek elmondása a karácsonyi ünnepköszöntésen. Az új verseket a háziak is kíváncsian hallgatják végig: *Olyan szép verseket tudnak, hogy én csak bámulok, s hallgatom, hogy honnan is szedték elő.* (Torockó, Simon Árpádné, sz. 1931)

A századfordulón a betlehemes játék bemutatása általánosabb volt.¹²⁵ Idős adatközlők szerint a két világháború közötti korszakban Tordán, Aranyospolyánban, Tordatúrban házaló betlehemes csoportok mutatták be a betanult jeleneteket. A csoportot egy *hírnök* vezette, kéreztette be a házba. Boldog ünnepet kívánt a családnak, s Betlehemből érkezett seregnék nevezve magukat engedélyt kért a betlehem bemutatására, az örömhír elmondására. A bekérezkedő betlehemeseket sosem utasították el. A karácsonyi program része volt az örömhír első kinyilatkoztatása. S bár a játék ismert volt, előadása, felújítása, szereposztása mindig tartogatott meglepetéseket, amiket a következő napokban meg lehetett tárgyalni.

Az utóbbi években a betlehemezés a plébános és a kántor irányította templomi formájában él. A betlehemezés Torockón a konfirmáció előtti korosztály ünnepköszöntése. A csoportot egy szülő hívja össze és irányítja a próbákat.¹²⁶ A többi településen a protestáns felekezeteknél a templomi betlehemezést a versmondás helyettesíti. Tordán karácsony szombatján, falvakon karácsony első vagy második napján a 4-12 éves gyerekek közreműködésével kerül sor szülők, nagyszülők jelenlétében a pap által összeállított verses és énekes műsorra.¹²⁷ A szereplés után kerül sor a szülők által megrendelt és fizetett, a lelkész és a szolgálatkész hívek által összeállított csomagok szétosztására. A karácsony eseményeinek másik vallásos fókusza az első nap délelőttjének templomi szertartása. A vallásos funkciót viseli magán az a terebélyes diskurzus, amely a karácsonyt megelőzi és végigköveti a médiában.

A karácsonyi napokat egy általános, *ünnepi funkció* kíséri végig. A családtagok, rokonok, szomszédok házalás során vagy telefonon, köszöntőlapon való felköszöntése, a gazdag és változatos étel- és italkészlet és -fogyasztás, az ajándékosztás, a vendégfogadás, a baráti, családi, rokoni együttlét, a munkaszünet e funkciót realizáló ünneplési formák. Az ünnepi asztalra karácsonykor kötelező módon kerül töltöttkáposzta, kalács, friss bor és pálinka. Az élettér ünnepi átalakításáról a városi utcák és terek díszítményei, a kirakatok gondoskodnak. Hasonló hatással bír a rádió és a tv ünnepi reklámműsora. Az ünnepléssel együttjáró tréfás, vidám hangulat állandóan váltakozik a vallásos ünnep komolyságával, áhítatos jellegével. A kántálóének elhangzása utáni beköszöntők egyik részében ugyanazokat a képtelen állításokat, pszeudo-epikumokat találjuk meg, amelyek a lako-

¹²⁵ Jankó János szerint Aranyosszéken „betlehemest nem tartanak” (Jankó 1893: 226). Viski Károly azonban tordai forráskönyvet közöl *A magyarság néprajza. Szellemi néprajz* kötetében (Viski [é. n.]: 297–305).

¹²⁶ Király János édesapja 1926-ban hunyt el. A házuknál készítette fel a betlehemező csoportot. (Torockó, Király János, sz. 1915)

¹²⁷ Székelyföldváron Horváth Béla tiszteletesnek tulajdonítják a templomi ünnepély meghonosítását. A lelkész által kiosztott versek gyakran rigmusként honosodnak meg, a házalás során kerülnek előadásra, variálódnak.

dalom ételkínáló verseiben, a locsolóversek egyik részében is uralkodnak. A rituális hazudozás a házba való belépés utáni vidám hangulatú párbeszéd indítását biztosítja. Szórakoztató jellegűek voltak azok a *veszekedés-versek* is, amelyeket két ünnepköszöntő legény adott elő.¹²⁸

Az ünnepnapok idejére szélesebbre terjesztett *szociális kapcsolatok* között különleges helyet foglal el a fiú–lány viszonya. A karácsonyi ajándékozás és kántálás a fiatalok egymás iránti vonzalmának rituális kifejezését is lehetővé teszi. Az ünnepköszöntés szándéka, a szövegek közvetítette vallásos tartalmak az intim kapcsolatok mentén közvetítődnek, s e kapcsolat meglétét nyilvánítják ki. A karácsonyi többnapos munkaszünet lehetővé teszi a falun élő idős szülők meglátogatását, a róluk való gondoskodást. Családon belül a 20. század során általánossá vált faluhelyen is az ajándékosztás. A falun élő szülők, nagyszülők városon élő gyermekeiket, unokáikat tekintélyes pénzüsszeggel ajándékozzák meg. A gyerekek karácsonyra játékot, édességet és ruhadarabokat, újabban elektrotechnikai cikkeket kapnak.

Krisztus születésének hírül adása, a család felköszöntése bizonyos esetekben gyakorlati funkcióval, *adománygyűjtő szándékkal* történik. Ez különösen két társadalmi kategóriára, a gyerekekre és a közösség szegényeire, koldusaira, cigányaira, szegényrendű román személyeire jellemző. Szövegfunkcióként az adománygyűjtő szándék a beköszöntő rigmusokban hangsúlyozódik ki. Gyakran történik utalás a nemrég leölt disznóra, a hurkára, a gömböcre, az ünnepre sült kalácsra, a borra, valamint a pénzre. A gazdát fukarsággal megvádolva ösztönzik bőkezűsége. Az adománykérés kínos, kellemetlen hangulatát ellensúlyozzák az ételekre való hivatkozások képtelen állításai, túlzásai, hiperbolizálásai. Az adománykérés mint szövegfunkció néhány elsőnapig rigmust is teljeseen kisajátít.

A szokás jellegének változásában a 20. század során e funkció elsorvadása követhető nyomon. A magyar közösségek gyakran elhatárolják magukat a kántálástól, a románokra és a cigányokra hárítva át azt.¹²⁹ *A románok még kántálnak. De mi nem jártunk.* (Kövend, Egei Ödön, sz. 1920) *A magyarok éppen a rokonsághoz el-ementek. De nem járták végig a falut. A cigányok vagy három napig is mind jártak.* (Aranyosegerbegy, Tótkés György, sz. 1921) *Mostanában az ortodoxok s a görög katolikusok. Sokszor mi, unitáriusok is belékapcsolódtunk, de inkább a szegényebb rétegek. De már eltűnt. Amikor gyermek voltam s jöttek hozzánk a szegényebb családból. Az öreganyám összeszedett nekik kinőtt ruhákat, s nagyon örvendtek. Most már azért, hogy egyenek, igyanak s ordítsanak az utcán. Ez a kántálás. Ide jutott a kántálás. A jó családból felnőtt*

¹²⁸ A szokást Borbély Sándor örökölte meg 1893-ban, karácsony első és húsvét másodnapig ünnepi rítusként. A szöveget 2-3 legény adta elő a lakásba való bekérezkedés után. A szerző is „egy scholamester pennáját” véli felismerni a versek stílusában. Eredetüket a 19. század első felére teszi. (Borbély S. 1893.)

¹²⁹ A kántálás elmaradozását Székelyföldvárról, Székelykocsárdról Makkai–Nagy az 1930-as évekből említi. „Az idén csak a gyermekek jártak, önnep szombatján este. Énekeik a ref. egyházi énekeskönyvekből valók.” (Makkai–Nagy 1993: 36.)

gyermekek nem mentek. (Sinfalva, Fodor László, sz. 1928) *Még mi is gyermekkorunkba elmentünk, a rokonsághoz, nagyszüleinkhez. De a magyarságból ez a szokás kihalt.* (Aranyosszentmihály, Dézsi Mózes, sz. 1932) *Vót itt egy cigánné, az minden karácsonba jött s azt énekelte, hogy Paradicsom kőkertjibe. De aztán az kihalt az a cigánné, s aztán a magyaraknál többet nem jártak kántálni. A magyarok nem járnak.* (Kercsed, Fodor Miklós, sz. 1921) *A magyarok nem jártak kántálni.* (Mészkö, Kereki Gábor, sz. 1916) Torockón szintén román férfiak jártak utoljára kántálni. (Torockó, Király Jánosné Rác Judit, sz. 1920)

Sokfelé néhány évtizedes kimaradás után éledőben van ugyan a kántálás, a karácsonyi rokonlátogatás, ám ennek oka részben az intenzív *vallásos élet*, illetve a fiatalok *szórakozási igényének* erősödése.¹³⁰ Több faluban (pl. Aranyosgerend, Aranyosrákos, Székelyföldvár) említették, hogy a pap irányításával a konfirmandusok, az ifjúság, a nőszövetség szervez kántálást.

A magányos kántálók (gyerekek, szomszédok, koldusok) szombaton este indultak útnak. A legénycsoportok éjfél körül indultak, s másnap hajnalig járták a falut. Egymás szüleit, valamint a lányos házakat kerítették sorra. Az ablak alatt, az ajtóban elénekelt ének után egyikük beköszöntőt mondott. A háziak a látogatókat a házba hívták, asztalhoz ültették, süteménnyel és itallal kínálták. A legények hosszasan tréfálkoztak. E látogatások hangulatát eleveníti fel az alábbi közlés: *A kolbászt vagy a savanyúságot ki szokták tenni a verandára vagy a tornácba. S aztán mikor mentünk kántálni, az ember kapott innen egy pohár bort, túlról egy pohár pálinkát, s aztán mindig egyikünk kinn maradt. S aztán még odanyúltunk. Mikor a kolbászhoz, mikor a savanyósághoz. Amint kaptunk a verandába. Aztán másnap jöttek a lányok s mondják, ti disznyók, jártatok vagy a kolbászná vagy a savanyóságná.* (Székelyföldvár, Erdei Barta András, sz. 1950) A közeli szomszédok helyenként családostól kántálták meg egymást. A vidám hangulat megteremtését biztosították a tréfás hangulatú paródiák is. Ezeket az utcán vonuló csoport tagjai, a házban magukra maradt fiatalok mondják.

*Kántálok, kántálok,
Ablak alá k...kálók.
Ha nem adnak kalácsot,
Lef...som a tornácot.*¹³¹

¹³⁰ Szentmihályi szülők számolnak be fiuk generációjának kántálásáról. *Miko Mózsi gimnáziumba járt, addig mi nem hallottuk, hogy járjanak magyarok kántálni. Jönnek a kollégái, hogy nem engedjük Mózsit is. Engedem, de csak úgy, hogy köszöntetek fe minket is.*

Na jöttek is. De későn. Vártuk, vártuk az uramma. Ecce jönnek. Halljuk, hogy kezdik az ablak alatt, hogy Csendes éj. Hátul itt az ajtón jönnek, csömbölyítik fel a szőnyeget. Na, mondam, Mózsi, kezdődik a csendes éj. Aztán reggelig folyt a csendes éj. (Aranyosszentmihály, Dézsi Margit, sz. 1938)

¹³¹ Az aranyosegerbegyi Fábián Zsigmond (sz. 1970) és a tordai Biró Endréné sz. Dénes Rozália (sz. 1910) közlése.

*Mennyből az angyal,
Gyere ki, Antal,
Kösd meg a kutyát,
Csókold meg a lyukát.*¹³²

Hasonlóképpen éjszaka járnak a vallásos társulások (konfirmandusok, egyházi dalárda, nőszövetség). Ez utóbbiak a falu előjáróinak és felekezeti társaik felkészítését tartják fontosnak.

A hagyományos kántáló énekek helyett egyre inkább a templomi használatú liturgikus énekek honosodnak meg a kántálók repertóriumában (*Krisztus urunknak, Szívünk vígsággal ma bétölt, Szállj, szállj magasra, Kicsiny Betlehemben*), akárcsak a *Csendes éj*.

Karácsony első napjának reggelén magányos vagy 2-3 tagú csoportba szerveződött gyerekek járták végig a falut. Elsősorban a szomszédokhoz, közeli rokonokhoz kopogtak be. Ünnepet köszöntöttek, boldog karácsonyi ünnepet kívántak. *Szabad rigmust mondani?* – kérdéssel kértek engedélyt a versmondásra. Húsvéthoz hasonlóan a gyereklátogatókat ezen a napon sem ültették le. Sütemény helyett az erre az alkalomra féltetett gyümölcsből kínálták meg őket, s gyakran pénzzel honorálták az ünnepköszöntést.

A szép versért, a bátor versmondásért vagy kántálásért megdicsérték, s évtizedeken keresztül számontartották a gyereket. Ezért sok helyen valamelyik felnőtt családtag külön felügyelt a gyerek felkészülésére. A szülők vagy nagyszülők választották meg a verset, tanították be és ellenőrizték az előadást. A felkészülésre a székelyföldvári Erdei Barta András (1950) így emlékezik vissza: *Kicsi koromtó miko kántálni, rigmust mondani* [jártam], *mindig ketten mentünk az ikertestvéremme. Aztán édesanyám karácsony előtt egy-két héttel minden este, me ökemének nagyon jó hangja vót, aztán állított oda és kezdett nekünk kántálni vagy köszöntőket mondani.*

2-3 évtizede a gyerekek rigmusmondása szórványossá vált. Az adománygyűjtés miatti házalás pedig egyértelműen anakronisztikus. Emiatt a karácsonyi rigmuszövegek száma és variabilitása sokkal csekélyebb. Szórványosan megmaradt viszont a szegényebb rendű, magányosan, alkalmi munkákból élő férfiak ünnepköszöntése. Egy-két pohár itallal kínálják meg, néhány szót váltanak velük, olykor a konyhában a konyhaasztal mellé ültetve étellel is kiszolgálják. A gyerekek számára viszont a karácsony máig számontartott kereseti forrás. A 8-10 éves falusi fiúk már folyamatosan „gyűjtenek” valamilyen presztízssértékű tárgyra (márkás ruhadarab, cipő, kerékpár, kazetofon). Ezért a karácsonyi ünnepköszöntés során a közeli rokonok tekintélyes összeget adnak a gyerekeknek. Az így összegyűlt összeget a piaci részesedéssel (az árúnak a piacra való előkészítésében nyújtott segítség honorálása a szülők és nagyszülők részéről) a szülők pótolják ki.

Szórványosan, nem általános jelleggel, a felnőtt férfiak ma is járnak ünnepet köszönteni. A szomszédokat, a közeli rokonokat, a kománékat látogatják meg.

¹³² Az aranyospolyáni Vlad Victor (sz. 1975) közlése.

Névnapköszöntés

Beszédeseemények: látogatás, a jókívánság kifejezése, zenés köszöntés, társalgás.

A Sándor, István, József, Antal, János nevet viselő férfiakat külön figyelem illette meg. Váralfván és Rákoson sok férfi viselte a Károly nevet. Ezért szokásban volt a Károly bál megtartása. Névnapijukon a szomszédok és a rokonok összegyűltek, borral köszöntve fel az ünnepeltet. Az 1950-60-as évekig általános gyakorlat volt, hogy egy cserépedényt vagy mázas fazekat hamuval megtöltöttek, csendben megközelítették az ünnepelt házát, s az edényt a küszöbhez vágták, hogy megrémítsék a háziakat.¹³³

A névnapköszöntés italozással, beszélgetéssel telt el. A látogatók egy-egy üveg bort hoztak magukkal. A háziasszony előre elkészített fánkkal, süteménnyel, hideg étellel kínálta a vendégeket, a zenészeket. A névnapozáson megejtett tréfálgatások hangulatát érzékeltetik a következő történetek.

Az én testvérem, nyugudjék, meghalt három éve. Ötvenes évekbe lehetett. Akkor nagy divat vót, hogy a barátok megtartatták a névnapiját mindegyiknek. Kolbász, zenész, minden. Egy ember, ácsmester, jó vicces, mit talált ki, Gerő bácsi és egy barátja a szamarat behozták a verondába. Nem tudta senki. S akko Endrét híjják ki, gyere ki, me keres egy barátod, nem idevalósi. Na, jön, s miko meglásson... Ki vót virágozva szépen. Na, azt mondja, Gerő, na látod, itt van a legjobb barátod. Na, nincs semmi baj, azt mondja, csak az a kár, hogy ez nem iszik. Na, köszönöm. (Harasztos, Széll Sándor, sz. 1931)

Egy olyan nagy cserépfazékkal egyszer odaállítottak édesapámhoz, ő Antal. Oda csapták a síkos lépcsőhöz, aztán azt se tudtuk, hogy hogy szedegessük össze. Édesanyám akkor csúnyán össze is szidta őket. (Székelykocsárd, Daróczy Irma, sz. 1953)

Vót itt nállunk egy vak cigány, Klári. Aztán akko vót bál. Az egész környékrő az összes primások itt vótak. A mi falunkba is vót két cigánybanda. Aztán összekerültek ide a primások. Klári-bál vót. (Aranyosrákos, Bálló Jenő, sz. 1950)

A névnapi felköszöntés valóban mindenkit megilletne. Aranyosszéken azonban a gyerekek névnapiját nem ünnepelték meg. A nőket ritkábban, mint a férfiakét. A köszöntés általában az önálló háztartást vezető férfiakat illette meg. A névnapköszöntés időközben elveszítette a jelentőségét, a szervezett, asztalüléssel ajándékozással összekapcsolódott születésnappal szemben. Már nem illik hívatlanul beköszönteni az ismerős házába. Amennyiben sor kerül a névnap megülésére, szűk körben történik meg. A városra költözött gyermekek családjukkal a szülők névnapijára hazatérnek, akik gazdagon terített asztallal várják a vendégeket. Az ünnepeltet versben a kisunokák köszöntik fel.

Bár a névnapot Torockón is, Torockószentgyörgyön is köszöntik, a hajdani, mulatozással egybekötött névnapozások emléke máig a nosztalgia forrása. A torockószentgyörgyi

¹³³ A kövendi Egei Ödön (sz. 1920), a székelykocsárdi Daróczy Irma (sz. 1953), az aranyosrákosi Bálló Jenő (sz. 1950) közlése.

Simon Sára leplezetlen hiányérzettel emlékezik: *Jaj, milyen János napja s István napja volt, karácsonykor. Azt eljárták. Férje kiegészítése: Például édesapám is a primással egyhelyt volt katona. Le is vannak fényképezve... Akkora kollégák vótak! Menyhártnak hitták. Kis Jóska bácsi vót a másik primás. Ők egy család vót. Vót az Ötvös Feri bácsi. Hárman vótak testvérek, Feri, Lajos, Árpád. Ők hárman. Akko volt a cimbalmos, a Józsi. Akko volt a brácsos, Szendrei bácsi. Jó társoság volt.* (Torockó, Simon Árpád, sz. 1928)

A mustármag kérése: ürügy a gyermekek elfenekeltetésére

Néhány faluban maradt meg az emléke az *aprószentek napi* mustármagkérésnek.¹³⁴ A kisgyereket a szomszédba, a keresztanyjához küldték át mustármagért. A szobába érve a gyerek ezt mondta:

– *Eljöttem mustármagé. Boldog ünnepeket kívánok.*

A háziasszony diót, almát, szárított szőlőt tett egy tányérba, vagy szórt be az ágy alá. Biztatta a gyereket:

– *Menjél bé a mustármag után.*

A térdre ereszkedett gyerek fenekét vesszővel vagy seprűvel ütögette meg.¹³⁵

Babos Jenő református tanító nagybátyja visszaemlékezését örököltette meg: *Nagybátyámat elküldték az egyik rokonhoz. Elmegy a nagybátyám: – Miklós bácsi, kérek egy kis mustárt. – Ott van az ágy alatt, fiam, bújj be és vedd ki. A bátyám semmit sem sejtve bebújt, természetesen nem volt ott semmi. Annál nagyobb volt a meglepetése, amikor kijövet az ágy alól, szalagokkal átkötött nyírfaseprű fogadta. Később almát meg diót kapott fájdalomdíj fejében. Ma azonban már ez is kezd kimenni szokásból.*¹³⁶

Torockón ezen a napon csupán a lánygyermeket ütögették meg. A beköszönő gyerek ezt a rigmust mondta:¹³⁷

*Aprószentek, Dávid, Dávid,
Künn a jégen korcsolyázik.
Fúrja, faragja,
Mégis faragatlan hagyja.*¹³⁸

¹³⁴ A szokást Jankó János is említi a múlt század végéről. Tévesen húsvét harmadnapjára lokalizálja (Jankó 1893: 226).

¹³⁵ A szokás emléke Rákoson (Fodorné Pálfi Erzsébet, sz. 1924), Bágyonban (Csép Miklósné Csíki Anna, sz. 1938, Balogh Mihályné Cuc Mária, sz. 1934) és Felvincen (Márkodi Siklódi Sándor, sz. 1918) maradt fenn.

¹³⁶ Székelykocsárdi vagy földvári feljegyzés (közli Makkai–Nagy 1993: 36).

¹³⁷ Ma Torockón és Torockószentgyörgyön kevesen tudnak visszaemlékezni a szokásra.

¹³⁸ A torockói Simon Vilma (sz. 1924) közlése.

A mustármagkérés, akárcsak a gyermekek megvesszőzése nyomtalanul kihullt a régió emlékezetéből. Ebben szerepe volt annak is, hogy a mustár termesztésének nem volt hagyománya. Valójában azonban a vallásos gyakorlatok leegyszerűsödése, a gyermeknevelés és a kapcsolattartás megváltozása okozta a játékos szokáselem visszaszorulását.

Óévbúcsúztatás, Újévköszöntés: a jókívánások átadása

Az óév múlása, az Újév beköszöntö lakóhelyi, családi és baráti közösségek tagjai számára alkalom a találkozásra, vagy legalábbis a kapcsolatfelvételt. Az évet lezáró Óév az esztendő elbúcsúztatásának napja. Este a templomban istentiszteletre kerül sor.¹³⁹ Helyenként az utóbbi években ez éjfélre tevődött át. Felvincen 1994 óta a reformátusok a templom előtt gyülekeznek. A pap köszönti az új évet, a férfiak zoltárokat énekelnek.¹⁴⁰ Kocsárdon olykor száz személy is összegyűl a templom előtt szilveszter éjfelén. A kántor, korábban a lelkész utasítására meghúzták a harangot, s zoltárokat énekeltek (*Ez esztendőt megáldjad*).¹⁴¹ Rákoson a század közepén a cinteremben köszöntötték az új évet. Egy fiatal újévi verset szavalt az egybegyűlteknél, majd zoltárokat énekeltek.¹⁴² Földvár református lelkésze nem lakik a faluban, ezért szilveszteri istentiszteletre nem kerül sor. Az éjféli harangszó viszont az utcára hívja a családokat.¹⁴³ Utána házalni indulnak a szomszédokba. Felköszöntik egymást, egy-két pohár italt fogyasztanak el egymással. Hagyományosan hamuval, homokkal töltött rossz fazekat vágta a felköszöntött család küszöbéhez, riadalmat keltve. *Boldog új évet, Szerencsés évet* kívántak egymásnak. A telefon bevezetése óta telefonon hívják fel a távolabb lakó barátokat, hogy az új esztendőben szerencsét kívánjanak.¹⁴⁴

Az óév elbúcsúztatása, az újesztendő együttes köszöntése Torockószentgyörgyön maradt szokásban. Éjféli előtt a falu népe a falu központjában gyűl össze. A fiatalok egy csoportja felmegy az unitárius templom tornyába. Zoltári éneket énekelnek (*Tebened bízunk, Hatalmas Isten*), majd egyikük felolvassa a frissen megírt óévbúcsúztatót és az újévköszöntőt. Innen a templomba vonulnak, ahol szilveszteri istentiszteletre kerül sor. Minthogy a faluban nincs református lelkész, a református hívek is az unitáriusokkal együtt ünneplik az éjfélt.

¹³⁹ Aranyosgerenden korábban kerül sor az istentiszteletre. Szabados Miklósné (sz. 1932) közlése. Aranyosrákoson a jelenlegi unitárius lelkész vezet te be a szilveszter esti istentiszteletet. Fodorné Pálfi Erzsébet (sz. 1924) közlése. Az esti istentisztelet Torockón és Torockószentgyörgyön is szokásban van.

¹⁴⁰ Kiss Albertné Nagy Irén (sz. 1919) közlése.

¹⁴¹ Nagy László (sz. 1934) közlése. A gyülekezésről az 1930-as évekből is van adat. *Székegykocsárdon minden szilveszter éjszakán harangoznak és a dalárda a toronyban nyitott ablak mellett élénekel egy erre az alkalomra betanult éneket.* (Makkai–Nagy 1993: 36.)

¹⁴² Fodorné Pálfi I. Erzsébet (sz. 1924).

¹⁴³ Az éjféli harangszó meghallgatása általános az aranyosszéki falvakban.

¹⁴⁴ Erdei Barta Erzsébet (sz. 1954).

2000-ben Veres Erzsébet (sz. 1957) és fia, Veres Simon (sz. 1981) írta meg a búcsúztatót és az újesztendő köszöntőt. Mindkettőt egyetlen versbe foglalták. A verset Veres Simon olvasta fel.

Több faluban a templomozás után a felnőttek 40-50 éves korig felváltva a szomszédságban gyülekeztek. A vacsorához ki-ki étellel (kolbász, kenyér, sütemény) és itallal járult hozzá. A mulatozáshoz tartozott az ének és a tánc. Éjfélkor mindenki az udvarra tódult, meghallgatni a megkonduló harangot és a közeli Tordáról hallszó díszlövéseket.¹⁴⁵ Az éjféli körüli lövöldözést az emlékezet a század első felétől számontartja.¹⁴⁶ A szilveszter éjszakai házasember bál Torockón reggelig tartott. Sőt, a férfiak január elsején délig is együtt maradtak. Az asszonyok kötelező módon részt vettek a délelőtti istentiszteleten.

Az egybegyűltek boldog új évet kívántak egymásnak. A jókívánság előbb a legközelebbi hozzátartozót illette meg. A felvinci Kiss Albertné (sz. 1919) így emlékezik vissza erre az eseményre: *Amikor harangoztak, én mindig, a Jóisten bocsássa meg, nem vétekből, hanem szeretetből, én az uramnak kívántam boldog új évet. Mondta szegény Gyula a feleséginek, na látod, te Albertnek kívánta boldog új évet hamarébb, nem nekem.*

Aranyosegerbegen szilveszter éjszakáján a köszöntők megdöngették a kerítéseket, ezután kerültek beljebb.

*Eljöttünk mi is hozzátok,
Tudjuk, hogy van pálinkátok.
Azt is tudjuk, sajnáljátok,
S hogy nem szívesen adjátok.
Tudjuk, hogy disznót öltetek,
Kolbászt, májast töltöttetek,
Kolbász legyen vagy csak hurka,
Mert az nem szép, s nagyon furcsa,
Ha nem jószívű a gazda.
(Aranyosgerbegy, Péter Károly feljegyzése)*

*Hallod-e, te leány, ne tátsd el a szádat,
Kerítsd a lábost, töltsd a fertályost.
Látom, asszonyomnak pislog a szeme,
Mind a két balkeze kotorász a zsebbe.
Bárcsak pénz akadna mind a két kezébe,
Hogy rigmusmondót kifizesse véle.
(Aranyosgerbegy, Péter Károly feljegyzése)*

¹⁴⁵ Rákoson a díszlövés szintén hozzátartozott az új esztendő köszöntéséhez. Fodorné Pálfi I. Erzsébet (sz. 1924).

¹⁴⁶ A torockói Simon Sára (sz. 1931) emléke: *Mi is mikor már jegybe voltunk, elengedték a párokat a házasemberek. Hát egyszer csak akkorát szól, azt hittem, hogy szétröbben a terem. Odadobták a gránátot a kőfal alá. Biza megijedtünk.*

Az utóbbi 15-20 évben csupán a fiatalok, valamint a fiatal házaspárok gyűlnek össze megünnepelni az eseményt a kultúrotthonban vagy az iskola tornatermében, egy-egy vendéglőben. A felnőttek és idősek tévét nézve, rádiót hallgatva töltik el az időt éjjelig, amikor felköszönhetik egymást.

Arra minden háznál vigyáznak, hogy az első jókívánság férfi részéről hangozzék el. Ezért az asszonyok szilveszter éjszakáján, január elsején nem hagyják el a házat.¹⁴⁷ A hiedelem szerint a szomszédban tett látogatásuk bajt, bosszúságot, szerencsétlenséget okoz. Torockón a köszöntési tilalmat a templomi találkozásra is kiterjesztették: *Nem is jön senki köszönteni. A templomba is ha elmegyünk, aztán asszony asszonynak nem nagyon köszönnek.* (Torockó Simon Árpádné Demény Sára, sz. 1931)

Az újévköszöntést reggel a kisgyerekek folytatták. Rövidebb-hosszabb verset mondtak, s ezért pénzt vártak a háziaktól. Az 1930-as években Székelykocsárdon és Székelyföldváron *csattogatásnak* nevezték az újévköszöntést. *Különösen a cselédek reggel korán csoportosan indultak. Már azelőtt jóelőre fonnak az ostornak csapót, azután nagyon sok csengőt akasztanak a nyakukba; ennek az a célja, hogy minél nagyobb lármát csapjanak. Amikor vége van, együtt kiáltják: Újlesztendő, lyuka kendő, kelj fel Ferkő, ég az erdő. Azután a vezető bemegy a házba és sok-sok boldog újévet kíván.* (Makkai–Nagy 1993: 36.)

Az utóbbi években az újévi rigmusmondás népszerűtlenné, adománygyűjtő jellegűvé vált. Utóbb a román, majd a cigány gyerekek gyakorolták. Ahol zenész cigányok éltek, a 20. század közepéig felnőttek is házaltak hangszeres zenével.¹⁴⁸

Az újévi köszöntés általában vidám, évődő hangulatban történt. A háziak jó néven vették, sőt elvárták a szomszédok, ismerősök részéről a jókívánságokat. Minden látogatónak örültek. A gyerekeket gyümölcscsel, a század közepétől pénzzel fizették ki, s azok máris mehettek tovább. Rövid volt a házaló cigányok, a koldulók látogatása is.

A csoportosan járó, a lányos házakhoz bezörgető legények azonban hosszasan ülték meg magukat. Ők voltak azok, akik tréfás hangon tették szóvá az adománnyal kapcsolatos igényüket, a nemrég levágott disznóra, a pincében lévő borra célozgatva. Ők az egész éjszakát a faluban járkálva töltötték. Az éjjeli harangszó után indultak útnak, kolompokkal zörgetve, ostorokkal pattogatva csaptak zajt az utcákon. A vén, a gögös lányok portája előtt kukoricakórót, tollut szórtak szét. Elköltöztették a kapukat, a kórókazlakat, az utcán vagy udvaron felhalmozott tűzifát.¹⁴⁹ A tréfás esetek családon, társaságon belüli felidézése maga is éveken keresztül része volt a szilveszter környéki epikus repertóriumnak. Egy kocsárdi visszaemlékezés így számol be az eseményről: *Vót egy-egy olyan öreglány, nem ment férjhez. Akkor elmentek, megkaptak egy csomó tollut szilveszter éjszakáján s*

¹⁴⁷ Az 1930-as években Székelykocsárdon és Székelyföldváron „délfeléig a nők nem mennek senki házához, mert azt tartják, hogy nem hoz szerencsét, ha először nő jön a házhoz. Ezért csak a férfiak járnak újévet köszönteni.” (Makkai–Nagy 1993: 36.)

¹⁴⁸ Bikfalvi József (sz. 1918), Aranyosszentmihály; Bálló Jenő (sz. 1950), Aranyosrákos.

¹⁴⁹ Az újesztendei rituális rendetlenséggel kapcsolatban: Keszeg 1994.

elszörták az udvaron végig a ház előtt. Mikor reggel az apja kiment, jaj, te, mekkora hó hullt. A fehér tolluva be vót lepve az udvar. Vagy pedig az utcaajtókkal. Szokták össze-cserélni. Vagy pedig evinni. Itt van a legelő a kertem végibe. Ott van egy nagy kút. Az átmérője 2,5 méter. Színültig tötették meg utcaajtókka. Szilveszter éccakáján. Vót aszem 10-15 ember, aki mást csináltatott, amég megtalálták, hogy az övé. Az eredeti benne van a kútba. Máshol vót egy nagy fenyőfa, s felcipelték kötéllel a fenyőfa tetejire s oda kötötték fel az utcajtót.

Nyugudjék, nagyapám mesélte, hogy ők megcsinálták aztat, hogy vót egy-egy fősvény léány, vagy férehúzódott egy kicsit, nagyobbra tartotta magát. S vót egy cigán, vót egy szamara a cigánnak. És a szamarat felhúzták a padlásra. Ott tele vót kukoricáva a padlás. S otthatták, ementek. A szamár ottan lépegetett a padláson. Bejül ott rémüldöztek, hogy a tisztátalan jár. Aztán másnap, persze, a házigazda, na hogy vegyük le. – Na, fiúk, van egy veder borotok, vegyétek le. – Lássuk a bort! Na hozta az ember a bort, s azonnal levették a nagykaput az utcátó, nekitámasztották, alája két ilyen cölöpöt, hogy ne törjön le, a szamár lábait összekötözték s legurították.

Ilyesmi vót. (Székelykocsárd, Nagy László, sz. 1934)

A gyermekek újesztendő tájéki zajkeltése máig gyakorlatban van. A 10-12 éves legények házilag összeállított, bádogdobozból készített eszközzel robbantanak. A zajos ünnepköszöntést viszont egyedül Aranyosgerendről említik. A fiúk csoportosan vonulnak végig az utcán. Lövöldöznek, ostorral pattogatnak, állatokat „terelnek” hangos állatnoszogató szavakkal. A házak előtt megállnak, hogy jókívánásaikat bekiabálják a háziaknak.

– Gazdag esztendő legyen!

– Gazdag legyen az udvar!

– Sok búzát adjon az isten!

A háziak diót, almát, de főleg pénzt visznek ki a kapuba a jókívánásokért.¹⁵⁰

Ahol a településnek román lakossága is volt, ott január elsején a kecsketáncoltató *turkások* is jártak ünnepet köszönteni.

A délelőtt és a délután folyamán a felnőtt férfiak máig ellátogatnak a szomszédba, a szülőkhöz, a komákhoz, a testvérekhez ünnepet köszönteni.

A szilveszteri, újévi köszöntőversek ünnepköszöntő, egészség-, bőségkívánó és adománykérő textusokat tartalmaznak. Rövid terjedelmük miatt általában egy-egy tartalmi egység szerepeltetésében merülnek ki.

A harasztosi Kocsis Mária (sz. 1924) írott köszöntőn kíván boldog évkezdést. A *B.U.É.K.* jókívánás tudomása szerint tulajdonképpen anagramma: *Bízd Újra Életed Krisztusra.*

A nők számára, amint az a korábbiakból kiderült, a templombamenés volt a szilveszter esti vagy éjszakai falujárás. Egyébként otthon kellett ülniük, hogy a köszöntőket fo-

¹⁵⁰ A zajos ünnepköszöntésről Szabados Miklósné (sz. 1932) számolt be.

gadják. Szilveszter éjszakája a lányok számára férjtudakoló alkalom volt. Tordán éjfélkor kiálltak az utcára, az első arra haladó férfitől megkérdezték a nevét. Jövendőbelijük is ilyen nevet viselt.¹⁵¹

Újév hajnala örömmünnep volt külön a gyerekek számára. Cipőjükbe az aranycsikó hozott ajándékot. (Leírása: Borbély Gy. 1893.)¹⁵²

A szilveszteri cselekvések a két év közötti átmenet együttes átvirrasztását, megülését tűzik ki célul. Az alkalmi csoportok szerveződése generációs, valamint szomszédsági elveket követ. Az utcán csatangoló fiatalok a 20. század első felében ébren tartották a falu lakosságát. A templom előtti gyülekezés, a közös éneklés, utóbb a helyenként bevezetett éjféλι istentisztelet, a köszöntők házalása az új esztendő nagy csoportban való fogadásának igényét elégítette ki. Az utóbbi évtizedekben a szokás a kisebb csoportokba való szerveződés irányába fejlődött.

A társalgást a számvetés jellegű beszélgetések uralják. Ennek legerőteljesebb formája a templomban bemutatásra kerülő, a lelkész által megszerkesztett, a felekezeti közösség gyarapodását számba vevő beszámoló. A rituális szövegmondás a mágikus funkciójú szövegeket aktivizálta. Ennek lépett helyébe az ünnepekre általában jellemző formális kapcsolatfelvétel. Köszöntőlapok, telefonbeszélgetés által az egyén áttekinti szociális környezetét, majd az Ó- és Újévet háborítatlanul tölti el szűk környezetében.

¹⁵¹ Bornemissza Tiborné Finta Jolán (sz. 905) közlése.

¹⁵² A gyerekek megajándékozását több helységben az utóbbi években is gyakorolták. Bíró Endréné Dénes Rozália (sz. 1910), Torda; Szabados Miklósné (sz. 1929), Aranyosgerend.